

DESPOINA PANOU, *Translating Names in Harry Potter* [Nevek fordítása a Harry Potterben]

Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, 2021. 220 lap

1. A Harry Potter-regények valószínűleg nemcsak a legtöbb nyelvre lefordított művek listáján szerepelnek előkelő helyen, hanem a benne szereplő nevek fordítása kapcsán írt elemzések számát tekintve is. Ezen művek sorába illeszkedik DESPOINA PANOU monográfiája, mely a fantasysorozat első regényének, az 1997-ben megjelent *Harry Potter and the Philosopher's Stone* (Harry Potter és a bölcsek köve) című kötetnek az 1998-as újjörög fordítását vizsgálja e szempontból. A szerző fordításkutatóként – a névtani megközelítéstől némiképp eltérően, de természetesen ugyanolyan legitím módon – közelíti meg a témát, ami alapvetően meghatározza kutatási kérdéseit, a nevekkel kapcsolatos meglátásait, elemzési szempontjait és eredményeit. A kötet igen alapos elméleti alapozás, valamint egy saját, funkcionális szemléletű névfordítási modell kidolgozása után komplex, minden névfajtára kiterjedő kvantitatív elemzést nyújt a regény neveinek fordításáról.

2. A bevezetésben (1–13) a szerző részletesen feltárja témaválasztásának indokait, a vizsgálat témáját, kutatási kérdéseit és módszereit. Ennek során több olyan elméleti kérdést is összefoglal röviden, amelyeket a későbbiekben némileg részletesebben is kifejti majd (emiatt az olvasónak időnként olyan érzése van, mintha a szerző ismételné önmagát). Ilyen például a tulajdonnevek jelentésével kapcsolatos kétféle álláspont bemutatása. Már itt megfigyelhető, hogy a szerző a nyelvtudományban és a névtanban bevett jelentésfelfogástól eltérően (ellenben a legtöbb, az irodalmi nevek fordítását tárgyaló fordítástudományi munkával egybecsengően) a jelentés fogalmát nagyjából az információ-tartalommal és a konnotációval azonosíthatja. Erre enged következtetni az a megállapítása, hogy az irodalmi művekben a neveknek van jelentésük, hiszen a szerzők nem esetlegesen nevezik el a szereplőiket (1–2). E felfogás szerint tehát a nevek csak az irodalmi művekben, a szerzői szándéknak köszönhetően kapnak jelentést. Ezt a definícióbeli különbséget fontos folyamatosan észben tartanunk, másképp könnyen félreértelmezhetjük a szerzőnek a nevek jelentésével kapcsolatos megállapításait.

Ezt követően PANOU röviden áttekinti a nevek irodalombeli funkcióit (fordítástudományi szerzők egy-két műve alapján), majd rátér a forrásválasztás okaira. A Harry Potter-regény kiválasztását egyrészt azzal indokolja, hogy a gyermekirodalom fordításának vizsgálata a görög szakirodalomban igencsak háttérbe szorul, másrészt a Harry Potter nemcsak „egy fantasy”, hanem „a fantasy”, amelyre az elmúlt három évtizedben egész globális iparág épült. Ennélfogva számtalan nyelvre lefordították, s a fordításokról számtalan tanulmány is született. Ezek egy részének áttekintése során a szerző kiemeli néhány fontos külső tényezőt, amelyek alapvetően nehezítették a fordítók dolgát, többek közt a nevek fordításában is: például a rövid, akár csak két hónapos határidőt; azt, hogy a legkorábbi fordítók még nem tudtak a mű folytatásairól (hiszen azok még meg sem születtek), így nem tudhatták, hogy egyes, jelentéktelennek tűnő szereplők, helyek vagy dolgok a későbbiekben fontos szerepet kapnak majd, vagy nevükre a későbbi kötetek adnak magyarázatot; és hogy nem léphettek kapcsolatba a

regény szerzőjével. Ennél tovább PANOU nem megy az áttekintett tanulmányok hasznosításában, holott a nevek fordításával foglalkozó írások jó része szintén az első regényt elemezte kvantitatív szempontból, lehetőséget adva az összevetésekre a különböző célnyelvi megoldásokat illetően. Ugyanígy sajnálhatjuk, hogy az elemzés kizárólag az első regényre terjed ki, habár a kétszer hét – angol és újjörög nyelvű – kötet teljes névanyagának kvantitatív elemzése valóban nagy munkával járt volna.

A szerzőt – fordítástudományi nézőpontjából adódóan – elsősorban az érdekli, hogy milyen műveleteket alkalmazott a fordító, és hogy a nevek célszövegbeli funkciói eltérnek-e a forrásszövegbeliektől. Ennek vizsgálatához a névviselőket öt „tematikus kategóriába” sorolta (azaz névfajtánként kategorizálta): 1. karakterek nevei (beleértve a személyként kezelt lények neveit is), 2. állatok nevei, 3. tárgyak nevei, 4. helyek nevei, 5. események nevei. Ezeket két-két alkategóriára bontotta a valós : fantasztikus oppozíció alapján. Az elemzések során ezeket alkalmazza, ugyanakkor sajnálatos módon nem mindig sikerül elválasztania egymástól a névviselő és a név síkját, ami természetesen kihát a későbbi elemzésre is. Például a seprűk márkaneveit (*Cleansweep Seven*, *Comet Two Sixty*) „képzeletbeli név” -ként (*imaginary name*) értelmezi, holott a szakirodalomból többször is idézett definíciója szerint a képzeletbeli név „teljesen jelentés nélküli” vagy „nonszensz”, amelynek nincs nyoma a szó- és névkészletben (azaz nem a szó- és névkészletből választott, hanem a szerző által lexikális előzmény nélkül létrehozott nyelvi elem) (150–151). Ennek a seprűnevek nyilvánvalóan nem felelnek meg, hiszen létező szavakból hozta létre őket J. K. Rowling; a téves kategorizáció alapja gyaníthatólag denotátumuk fiktív volta lehet.

A második nagy fejezet (14–32) a nevek nyelvi aspektusaira koncentrál. Itt érezhetően megmutatkozik a névtani irodalom ismeretének hiánya: a szerző részletesen, ám némileg csapongva, példák alapján ír a nevek szociokulturális beágyazottságáról, a közszavaktól eltérő sajátosságairól, valamint ismét tárgyalja a jelentésükkel kapcsolatos két, egymással ellentétes felfogást.

A harmadik fejezet (33–71) a nevekkel kapcsolatos fordításelméleti kérdéseket veszi sorra. A szerző először bemutatja a CHRISTIANE NORD által kidolgozott, az elemzéshez választott funkcionális modellt (33–37). Ez lehetővé teszi, hogy a fordító a fordítást befolyásoló külső és belső tényezők azonosításával feltárja a forrásszöveg funkcióit, és összevesse azokat a célszövegéivel; a két szöveg funkciója, célja ugyanis nem feltétlenül egyezik. A *funkcionalitás* mellett a modell másik kulcsszava a *hűség*: a fordítónak a fordítási folyamat minden résztvevőjéhez hűnek kell lennie, ami természetesen kompromisszumok sorával valósítható csak meg. PANOU ezután néhány, a tulajdonnevek fordítására vonatkozó szakirodalom állításait tekinti át (vagyis hogy fordítjuk-e a neveket vagy sem), kiemelve, hogy a korai elméletek jellemzően előíró szemléletűek, céljuk a nevek fordításának szabályokba foglalása volt. A következő alfejezet a nevek fordítására alkalmazható műveletek különböző szerzők által kialakított tipológiáit mutatja be (41–60), mintegy a szerző által kidolgozott, a 6. alfejezetben (60–71) ismertetett névfordítási (egyben névfordítás-elemzési) modell előzményeiként. E modellben PANOU öt fő tendenciát jelöl ki: megőrzés, módosítás, kiterjesztés, kihagyás és alkotás. Ezeket mind többféle művelettel lehet megvalósítani; a megőrzést például a név változatlan átvitelével, a célnyelvi megfelelő behelyettesítésével, átirással és szó szerinti fordítással – attól függően, hogy minek a megőrzéséről van szó. A fordítás módja mellett a modellnek a lehetséges célokat, funkciókat is azonosítania kell, valamint azt is, hogy kinek készül a fordítás, mivel ezek mind befolyásolhatják a fordítás módját. Az elemzett regény neveinek a szerző hat funkcióját azonosítja a szöveg szintjén: 1. informatív (a nevek információval szolgálnak a viselőikről); 2. appellatív (előhívják az olvasók tapasztalatait utalásokkal, amelyek megértése örömet szerez a befogadónak); 3. kognitív (emlékeztetőül

szolgálnak a karakter cselekménybeli helyére, szerepére); 4. érzelmi (érzelmeket váltanak ki, például humoros hatást kelthetnek); 5. kreatív (megmozgatják a befogadók fantáziáját, például szójátékkal); 6. esztétikai (gyönyörködtetnek, például hangszimbolika révén). A nevekre azonban nem elszigetelt entitásokként, hanem a szöveg részeiként kell tekintenünk, amelyek dinamikusan viselkednek egy adott kontextusban.

A negyedik nagy fejezet a gyermekirodalmi művekben szereplő nevek szerepét és fordítását tekinti át a szakirodalom alapján (72–98). A *gyermekirodalom* mibenlétének meghatározása, mint a szerző a szakirodalomból vett példákkal szemléletesen bemutatja, meglehetősen vitatott kérdés (erősen függ ugyanis a *gyermek* és az *irodalom* fogalmának szintén nem egységes meghatározásától). Ő végül azt a megközelítést fogadja el, amely szerint minden olyan irodalmi mű ide tartozik, amelyet gyerekeknek szántak (75). Görögországban a gyermekirodalom alapját a fordított művek képezik (a művek kétharmada tartozik ide), ami különösen aktuálissá teszi a monográfia témáját. A szakirodalom áttekintése után a nevek fordításának vizsgálatára a szerző olyan taxonómiát javasol, amely a nevek négy dimenzióját különíti el: 1. tematikai (tkp. a névfajták szempontja), 2. szintaktikai (a nevek belső grammatikai szerkezete), 3. szemantikai (tkp. átlátszóság), 4. pragmatikai (a név valós vagy fiktív volta). A fejezetet a korpusz bemutatása zárja: az angol változatban 225 nevet azonosított a szerző, ezeket és újjörög megfelelőiket foglalja táblázatba a fenti dimenziók szerint.

Az ötödik (99–133) és a hatodik fejezetben (134–157) kap helyet a kvantitatív elemzés: az előbbi a karakterek és állatok neveinek fordítását tekinti át, az utóbbi pedig a többi névfajtaét. Az elemzés az egyes névfajták szerint, azokon belül is a valós vagy fiktív szempont alapján kategorizálva történik, az elméleti részben bemutatott átváltási műveletek szerint alfejezetekbe rendezve. Meglepő módon ezen alfejezetek sorában, gyakorlatilag a műveleti tipológia (korábban, az elméleti részben nem említett) részeként kap helyet a félrefordítás tárgyalása is, mintha az is egy lenne a fordító által (kisebb-nagyobb mértékben) tudatosan alkalmazott átváltási műveletek közül. Az adatok közlése jól követhető. Nagy előnye, hogy a szerző nem csupán a végső számokat közli: táblázataiból minden egyes névpár és átváltási művelet leolvasható, ennél fogva az anyag a regény bármely más célnyelvi fordításával összevethető, akár még a szerzőtől eltérő műveleti tipológia alkalmazása esetén is felhasználható. Másik nagy előnye a táblázatos közlésnek, hogy ellenőrizhető és szükség esetén korrigálható a szerző kategorizációja, amely időnként megbicsaklik, ezáltal minimális mértékben, de mégiscsak csökkentve az összesített eredmények pontosságát. Ez a szórványosan téves kategorizáció érinti a névviselőket (pl. a mugli, azaz varázsképeségekkel nem rendelkező Dursley család nevét a szerző véletlenül a mágikus lények nevei közt tárgyalja), a névfajtaikat (pl. ragadványnévként kategorizálja a szerző az olyan becéző közszói megszólításokat, mint a *sweetums* 'kb. édesem') és az átváltási műveleteket is (pl. a *Nearly-Headless-Nick* [magyarul *Félig Fej Nélküli Nick*] újjörög fordítását a szerző szó szerinti fordításként azonosítja, holott a *Nick-re* átírást alkalmazott a fordító, tehát a műveletek kombinációit tárgyaló alfejezetben lenne a helye).

A hetedik fejezet (158–173) a kvantitatív elemzés eredményeinek értelmezése a korábban bemutatott funkcionális keretben. Tekintve, hogy a forrás- és a célnyelv eltérő írásrendszerű, nem meglepő módon a leggyakrabban alkalmazott műveletek a megőrző tendenciához kötődnek, mivel közülük is leggyakoribb az átírás. Ennek hatására azonban a nevek hat funkciójából sok elveszett, a fordító ugyanis a legtöbbször csak a nevek identifikáló funkciójával törődött. Ennek egyik okát a globalizációban látja a szerző, a másikat pedig az üzleti befolyásban. Bár a fordítás egy évvel azelőtt jelent meg, hogy a Warner Bros. megvette a regénysorozat megfilmesítési jogait, és ezzel kreatív kontrollt

nyert a fordítások fölött is, a szerző szerint így is kérdéses, mekkora lehetett a fordító szabadsága. A második leggyakoribb tendencia a módosítás, a harmadik pedig a kiterjesztés, vagyis különféle honosító műveletek alkalmazása. Ezek elsősorban a célközönség figyelembevételét tükrözik: a könnyű olvashatóság célját, a nevekkal való túlterhelés elkerülését szolgálhatja, hogy a gyerekek számára élvezet legyen az olvasás. A műveletek kombinációja, amely sokféle formában megvalósult a fordításban, elsősorban a fordítási folyamat tényezői közti egyensúly megtalálására való törekvést tükrözi a szerző szerint.

Az utolsó fejezet (174–183) röviden kiemeli a kiadvány újdonságnak számító eredményeit. Ezek közt nem egy olyan van, amelyek egy névtani ismeretek birtokában lévő olvasó számára kevésbé tűnnek újszerűnek. Ilyen például a szerző azon megállapítása, hogy a nevek nyelvi és nyelven kívüli információkat sűrítenek, amelyeket a szöveg szintjén és azon túl is vizsgálni kell, vagy hogy a kontextus szerepe rendkívül fontos az elemzésben. Az pedig, hogy egy fordítási modellben a fordítót és a befogadót is figyelembe kell venni mint aktorokat, fordítástudományi szempontból nem tekinthető különösebb újdonságnak, ahogyan a funkcionális és kognitív aspektusok hangsúlyozása sem. Magam sokkal inkább a fordításeméleti háttér és a fordítástudományi szakirodalom számos szempontra kiterjedő összefoglalásában és egy komplex elemzési modell megalkotására való törekvésben látom a kötet jelentőségét, valamint abban a példaértékű, későbbi összevetésekre is alapot szolgáltató módszerességben, amellyel a kvantitatív elemzést végezte és eredményeit közreadta a szerző. Összességében tehát úgy vélem, hogy – habár a névtani szakirodalom ismerete előnyére vált volna – a kiadvány kihagyhatatlan szakirodalomként, sőt akár forrásként és elemzési mintaként is szolgálhat az irodalmi nevek fordításának vizsgálatában.

SLÍZ MARIANN

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5959-1018>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

**BALÁZSI JÓZSEF ATTILA – KISS GÁBOR, Jókai-enciklopédia
Szavak, kifejezések magyarázata és személyek, földrajzi helyek,
történelmi események bemutatása**

A magyar nyelv kézikönyvei XXXII. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2020. 879 lap

1. A Jókai-enciklopédia a nagy magyar író egyedülálló életművének, konkrétan 74 regényének, kisregényének és novellagyűjteményének a nyelvi anyagához kapcsolódó betürendes, kézikönyvszerű feldolgozás. Közel 29 ezer önálló címszót, illetve címszóként felvett kifejezést tartalmaz. Nem teljes körű módszeres feldolgozást nyújt tehát, hanem bőséges válogatást kínál forrásanyagából: a mai olvasó számára kevésbé ismert, potenciálisan magyarázatot igénylő (rég, tájnyelvi, nyelvújítási, szaknyelvi, idegen nyelvi) szavakat, kifejezéseket, s jelentős számban a művekben megjelenő tulajdonneveket is. Utóbbi vonatkozásban tematikusan is túllép az 1990-es évekbeli